

Batı Medeniyetinde Üniversite Kurumunda Yaşanan Dönüşümü Anlamak: Metodolojik Bir Okuma Denemesi

Understanding the Transformation of University in Western Context: A Methodological Essay

Mehmet YAVUZ

Öz

Çalışma, üniversite kurumunda yaşanan dönüşümü tarihsel bir perspektif içerisinde anlamayı amaçlamaktadır. Üniversite kurumunun ortaya çıktığı orta çağdan günümüze kadar uzanan dönem, çalışmanın zamansal düzlemi, Batı medeniyeti ise, mekânsal düzlemine oluşturmaktadır. Yaklaşık 1000 yıllık bu zaman diliminde iki farklı üniversite modeli tespit etmek mümkündür; orta çağ üniversitesi ve modern üniversite. Modern üniversite modeli kendi içerisinde dört ayrı alt modele ayrılmaktadır; Alman, Fransız, İngiliz ve Amerikan. Her iki ayrımı da üniversite kurumunun içine doğduğu dönemin ve ülkenin siyasi ve ekonomik koşulları açıklamaktadır. Bu ayrımların işaret ettiği farklılıklar ise, üniversitenin misyonu ile özerklik kavramının içeriğinde somutlaşmıştır. Güncel literatürde bilgi toplumu bağlamında yapılan tartışmalar çerçevesinde girişimci üniversite modeli olarak adlandırılan yeni bir üniversite modelinden söz edilmektedir. Çalışmanın sonunda bu tartışmalara da yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Üniversite, Özerklik, Ortaçağ üniversitesi, Modern üniversite

ABSTRACT

This study aims to understand the institutional transformation of university with historical perspective. The university has been presumed as an institution of Western civilization within a perspective that extends from medieval times to present. It is possible to identify two different university model in this time period; medieval university and modern university. Also the modern university model is divided into four sub-models within itself; German, French, English and American. Both distinctions about university are explained by the political and economic conditions of the period and the country that the university belongs. The differences pointed out by these distinctions are embodied in the context of the university's missions and autonomy concept. A new university model called entrepreneurial university model is discussed within the context of information society in current literature. These discussions are also included at the end of the study.

Keywords: University, Autonomy, Medieval University, Modern University

GİRİŞ

Üniversite kurumuna ilişkin iki farklı yönetsel bakış açısından bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilkinine göre, üniversite bir ortaçağ kurumudur. Üniversiteyi ortaçağa özgü koşulların ürünü olarak kabul eden bu bakış açısı temelinin pozitivist tarih

anlayışında bulunmaktadır. Bu durumun beraberinde getirdiği en önemli sonuç, üniversite kurumuna ilişkin açıklamalarda ortaçağ öncesi dönemin eğitim kurumları ile hiçbir ilişki kurulmamasıdır. Başka bir ifadeyle, bu bakış açısı üniversite kurumunu kendinden önceki eğitim kurumları ile süreklilik-kopuş ilişkisi

Mehmet YAVUZ (✉)

ORCID ID: 0000-0002-9033-6186

Kalkınma Bakanlığı, Daire Başkanı, Ankara, Türkiye

Ministry of Development, Head of Department, Ankara, Turkey

mehmet.yavuz@kalkinma.gov.tr

Geliş Tarihi/Received : 10.03.2017

Kabul Tarihi/Accepted : 24.07.2017

çerçevesinde ele almamaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre, üniversite kurumunun doğuşunu ortaçağ öncesinde yaşanan gelişmelerle bağlantılı bir nedensellik üzerinden anlamlandırmak mümkün değildir. Konuya ilişkin çalışmasında Rashdall bu durumu, “*Papalık ve İmparatorluk gibi, üniversite, sadece ilk biçimini ve geleneklerini değil, bir anlamda bütün varlığını, rastlantıların yarattığı bir olgular demetine borçludur ve kökeni sadece bu olgular çerçevesinde anlaşılabilir*” (Rashdall, 1895: 4-5’den akt. Timur, 2000:16)” şeklinde ifade etmektedir.

Üniversiteyi bir çeşit yüksek okul olarak kabul eden diğer bakış açısı, ilkinden farklı olarak ortaçağ öncesinde üniversite adı taşımayan ancak aynı işlevi üstlenmiş farklı kurumların varlığından hareketle üniversite kurumuna ilişkin açıklamalarını rastlantılar yerine etkileşimin yarattığı olgular üzerine temellendirmektedir. Bu yönüyle diyalektik bir niteliğe sahip olan bakış açısına göre, üniversite kurumunun kökenini Sümerlere kadar götürmek mümkündür. Sümer’de ilk okulların milattan önce 3000’li yılların ortalarına doğru mabetler bünyesinde doğduğunu ve başlıca işlevlerinin okuma-yazma öğretmek ile saray ve mabet kadrolarını yetiştirmek olduğunu dile getiren Kramer’e göre, bu okullarda çalışan âlimlerin çoğu modern üniversite profesörleri gibi hayatlarını öğretim üyesi maaşıyla kazanmış ve boş zamanlarını da araştırmaya ayırmışlardır (Kramer, 1975: 34-35’den akt. Timur, 2000: 33). Timur da üniversite kurumuna giden sürecin Sümerlerden başlayan ve hem Doğuda hem de Batıda yaşanan gelişmeleri dikkate alan bir okuma sayesinde anlaşılabileceğini ileri sürmüştür (Timur, 2000: 17).

Timur’un toplumsal değişme süreci ile üniversite kurumunda yaşanan değişim arasında kurduğu nedensellik ilişkisi bağlamında gündeme getirdiği yaklaşımına katılmakla birlikte çalışmanın amacı doğrultusunda bu yaklaşımda mekân ve zaman dilimi bakımından bazı sınırlamalar yapılması gerekmektedir. Buna göre, ortaçağdan günümüze kadar uzanan dönemde üniversite kurumunda yaşanan değişim, toplumsal değişme süreci ile bağlantılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu anlatımın mekânını ise, Batı medeniyeti oluşturmuştur. Böylece ortaçağ öncesi dönem ile Doğu medeniyeti inceleme alanının dışında bırakılmış olmaktadır. Bu durum kapsam dışı bırakılan zaman diliminde ve mekânda yaşanan gelişmelerin üniversite kurumunda yaşanan değişime etkisi olmadığı şeklinde bir yanlış anlamaya yol açmamalıdır. Burada çalışmanın amacı doğrultusunda yönetsel bir tercihte bulunulmuş ve bununla da söz konusu değişime daha fazla etkide bulunduğu düşünülen gelişmeler üzerine yoğunlaşmıştır.

Ortaçağdan günümüze kadar uzanan dönemde üretim biçiminde yaşanan değişikliklere bağlı olarak toplumların siyasal ve ekonomik örgütlenmelerinde önemli dönüşümler yaşanmıştır. Üniversite kurumunu da bu dönüşümlerin dışında düşünmek mümkün değildir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, ortaçağdan günümüze kadar uzanan dönemde üniversite kurumunun yaşadığı dönüşümü, sahip olduğu misyon ve kendi dışındaki kurumlarla olan ilişkisi anlamında özerklik kavramı aracılığıyla incelemektir. Başka bir ifadeyle, üniversitenin misyonunda ve özerklik kavramının içeriğinde yaşanan değişimin bu dönüşümü açıklayıcı olduğu ileri sürülebilir. Çalışmada orta çağ üniversitesi ile modern üniversite ayrı başlıklar altında incelenmiş

ve alan yazındaki girişimci üniversite tartışmalarına değinilmiş ve sonuç kapsamında yükseköğretim yönetimi bağlamında bir değerlendirme yapılmıştır.

Batı Ortaçağ Üniversitesi

Avrupa’da Ortaçağın Hâkim Düzeni: Feodalizm

Ortaçağa hâkim siyasal ve ekonomik örgütlenme feodalizm olarak adlandırılmaktadır. Üniversite adını taşıyan kurumların 11. yüzyıl sonları itibarıyla ortaya çıktığı dikkate alınırsa ortaçağ üniversitesinin analiz edilebilmesi, içine doğduğu feodalizm hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirmektedir.

Siyaset bilimi ve sosyoloji alanındaki çalışmalarıyla tanınan Poggi’ye göre, feodalitenin ortaya çıkışı üç gelişmenin etkisi altında gerçekleşmiştir:

1. Batı Roma İmparatorluğu’nun, hem merkezleşmiş bir hükümet sistemi olarak hem de belediyeler çevresinde toplanmış bir yönetim sistemi olarak yıkılması,
2. *Völkerwanderungen* diye anılan kabile topluluklarının kitleler olarak yer değiştirmeleri ve
3. Batı Avrupa’da yaşayan insanlar ve bunlarla diğer yörelerin insanları arasındaki ana iletişim ve ticaret yollarının Akdeniz’den sapması (Poggi, 1978:18).

Bu gelişmeler arasında Pax Romana’nın (Roma Barışı) ortadan kalkmasına yol açan Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkılışı belirleyici bir role sahiptir. Merkezi iktidarın ortadan kalkması beraberinde karışıklıklara yol açmış ve feodalizm “*karışıklıkların ve güvensizlik ortamının adeta yerleştiği, ticaretin neredeyse durduğu, kent yaşamının önemini yitirdiği böyle bir ortamda ortaya çıkmıştı(r)*” (Ağaoğulları & Köker, 2001: 180-181)”.

Ortaçağın hâkim düzeni olarak feodalizmi üç farklı düzeyde ele almak mümkündür. Feodalizm her şeyden önce bir üretim tarzıdır. Pery Anderson, feodaliteyi, *ne emeğin ne de emek ürünlerinin meta olmadığı, toprağın ve doğal ekonominin egemenliğinde bir üretim tarzı* olarak tanımlamaktadır (Anderson, 1978: 181). Bu tanımdan hareketle bir üretim tarzı olarak feodalizm, pazar için üretime yer vermeyen ve kendi kendine yeter bir ekonomik düzeni beraberinde getirmiştir. Bir diğer yönüyle feodalizm, aralarında hiyerarşik ilişki bulunan toplumsal tabakaların oluşturduğu bir toplum düzenidir. Buna göre, ortaçağ toplumu “*oratores*” (dua edenler), “*laboratores*” (çalışanlar) ve “*bellatores*” (savaşanlar) olmak üzere üç temel tabakadan meydana gelmektedir (Ağaoğulları & Köker, 2011:189). İş bölümü temelinde yapılmış olan bu ayırım yöneten-yönetilen ayrımı açısından da anlamlıdır. *Laboratores* (çalışanlar) olarak adlandırılan tabakayı köylüler oluşturmakta ve halkın büyük bir kesimi bu tabaka içerisinde yer almaktadır. Yönetilen kategorisinde yer alan ve serf olarak da adlandırılan bu grup, toprağa bağımlı bir halde yaşamaktadır ve hareket serbestisi yok denecek kadar azdır. Yönetenler kategorisinde yer alan *oratores* (dua edenler) tabakası din adamlarından, *bellatores* (savaşanlar) tabakası ise, senyör ve vassallardan meydana gelmektedir. Din adamları dini iktidarı, senyör ve vassallar ise dünyevi iktidarı temsil etmektedir.

Siyasi düzlemde feodalizmi, merkezi iktidarın yokluğuna bağlı olarak yöneten kategorisi içerisinde yer alanlar arasında yaşanan iktidar mücadeleleri üzerinden anlamlandırmak mümkündür. Yönetenler arasındaki iktidar mücadelesi iki farklı boyutta kendini göstermiştir. Dünyevi iktidarı temsil eden senyörler hem kendi aralarında hem de vassalları ile iktidar mücadelesi içerisindeydi. Bu durum, iktidarın parçalanarak yerleşmesine yol açmıştır. Bundan ötürü de feodalite bünyesinde Roma İmparatorluğu benzeri bir siyasi yapılanma ortaya çıkmamıştır. İktidar mücadelesinin bir diğer boyutunda ise, dünyevi iktidar ile dini iktidar kurumları arasındaki mücadele yer almıştır. Bu mücadele, feodalizmi kendinden önce ve sonraki siyasal ve ekonomik örgütlenmelerden ayıran temel özelliklerin başında gelmektedir. Başlangıçta kilisenin kendini dünyevi iktidarın etki alanından özerkleştirmesi üzerine yoğunlaşan bu mücadelenin devamında, dini iktidarı temsilen kilise, dünyevi iktidara üstünlük sağlamıştır. Üniversite kurumu da yukarıda ana hatları çizilmeye çalışılan feodalitenin hâkim olduğu ve Kilise'nin iktidar alanını dünyevi iktidarı da içine alacak şekilde genişletmeye çalıştığı 11. yüzyılın sonunda tarih sahnesine çıkmıştır.

Batı Ortaçağ Üniversitesi ve Ortaya Çıkış Süreci

Üniversite kelimesinin kökeni Latince "*universitas*" kelimesine dayanmaktadır. "*Universitas*" kelimesi ise, ortak çıkarlarını korumak adına bir araya gelen kişiler topluluğu, lonca anlamına gelmektedir (Jonasson, 2008: 33-34). İlk üniversiteler de öğrenci, öğretmen ya da her iki grubun bir araya gelerek oluşturduğu loncalar şeklinde şehirlerde kurulmuştur.

Üniversitelerin ortaya çıkışı, antik dönem benzeri müfredat takip eden kilise okullarına olan talebin artması ile doğrudan bağlantılıdır. Yaşanan talep artışı bu okulların kilise dışına taşınmaları ile sonuçlanmıştır (Menteş, 2000: 13). Kilise dışına taşınan bu okullara "*studium*", Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden öğrenci ve öğretmen çekenlerine de "*studium generale*" adı verilmiştir. Ortaçağ üniversiteleri de bu okullarda bir araya gelen öğrenci ve öğretmenlerin kendi çıkarlarını korumak adına kurdukları birer lonca olarak ortaya çıkmıştır (Verger, 2003: 36-37). Ortaçağda kurulan diğer üniversitelere de örnek teşkil etmesi nedeniyle "*üniversitelerin anası*" anlamına gelen "*Mater Universitatum*" olarak nitelendirilen Paris Üniversitesi'nin kuruluş süreci, üniversite kurumunun ortaya çıkışını açıklayıcı örnek olarak aşağıda incelenmiştir.

Paris Üniversitesi'nin kökeni, Paris metropoliten kilisesi yakınında kurulmuş bir okula dayanmaktadır. Başlangıçta okul kilisenin sıkı denetimi altında bulunmaktadır. Bu duruma bağlı olarak okulun öğretmenleri psikopos tarafından tayin edilmekte ve eğitim-öğretim faaliyetleri de psikopos yardımcısı tarafından kontrol altında tutulmaktadır (Durkheim, 1918'den akt. Hirsch, 1998: 26). Bu okulun Paris Üniversitesi'ne dönüşme sürecinde farklı yollarla aynı sonucun ortaya çıkmasına yol açan iki faktörün rol oynadığı ileri sürülmüştür. Bunlardan ilki, dönemin etkili düşünürleri arasında yer alan Peter Abelard'ın bu okulda hocalık yapmaya başlamasıdır. Abelard Avrupa çapında şöhrete sahiptir ve hocalığa başlamasıyla birlikte Avrupa'nın her yerinden Paris'e doğru öğrenci akını başlamıştır. Bir diğer faktör de Paris'in başkent olmasıdır. Bugünkü Fransa topraklarını idaresi

altında bulunduran krallığın idare merkezi olan Paris'in çekim merkezi haline gelmesi, öğrenci akınına olumlu yönde etkilemiştir. Artan öğrenci sayısına bağlı olarak kilisenin yakınında bulunan okulun kapasitesi yeterli gelmemeye başlamış ve buna bağlı olarak bazı hocalara kilise dışında da ders okutma izni verilmiştir (Durkheim, 1918'den akt. Hirsch, 1998: 27). Başlangıçta kilise, okul üzerindeki kontrolünü devam ettirmek adına hocaların kilise dışında ders vermesini sadece kendi belirlediği bölgeler ile sınırlamaya çalışmış ancak artan öğrenci ve hoca sayısına bağlı olarak bunda başarılı olamamıştır.

Kilise dışına çıkmak, aynı zamanda kilisenin denetim alanından uzaklaşmak anlamına gelmektedir. Süreç içerisinde kilise denetiminin azalmasına bağlı olarak Seine nehrinin sol sahilinde kümelenmiş hocalar arasında ortak menfaatlerini korumak adına gelişen bilinç neticesinde, hocaların oluşturduğu bir mesleki örgüt olarak Paris Üniversitesi kurulmuştur. Bununla birlikte, üniversitenin kuruluşuna dair net bir tarih tespit edilememektedir. Çünkü Durkheim'ın da işaret ettiği üzere, kilisenin yanı başında bulunan bir okulun üniversiteye dönüşmesi zaman içerisinde gelişen olayların sonucunda gerçekleşmiştir (Durkheim, 1918'den akt. Hirsch, 1998:28).

Üniversite kilise bünyesinden ayrılmış ve mesleki örgüt (lonca) mantığıyla ortaya çıkmış bir kurumdur. İçine doğduğu dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda kendi dışında yer alan iki kurumla ilişkisinin incelenmesi, üniversite kurumunun anlaşılması açısından önemlidir. Günümüzde de üniversite kurumunu niteleyen kurucu kavramların başında gelen özerklik kavramına, üniversitenin Hristiyanlık dini ve dünyevi iktidar ile olan ilişkisi içerik kazandırmıştır.

Avrupa'da dini iktidarı temsil eden kilise kurumu açısından yerel kiliseler ile Papalık arasında bir ayırım yapılması gerekmektedir. Paris Üniversitesi örneğinde olduğu gibi ortaçağ üniversiteleri, yerel bir kilisenin yanı başında kurulan okulların süreç içerisinde dönüşmesi neticesinde ortaya çıkmışlardır. Bu dönüşüm sürecini, yerel kilisenin eğitim-öğretim faaliyeti üzerindeki kontrolünü devam ettirme yönündeki çabası ile üniversitenin buna karşılık verdiği mücadele şekillendirmiştir. Üniversiteler yerel kiliselere karşı verdikleri mücadelede Papalık'a dayanmışlardır. Papalık da üniversiteleri yerel kiliselerin özerklik eğilimlerine karşılık bir denge unsuru olarak değerlendirmiş (Timur, 2000: 43) ve yerel kiliseler karşısında üniversiteleri destekleyerek dini iktidar alanındaki otoritesini sağlamlaştırmaya çalışmıştır.

Üniversitenin kilise dışında ilişki kurduğu bir diğer kurum, laik iktidarın temsilcisi olan senyörlük ile krallık kurumudur. Üniversitelerin diğer loncalar gibi şehir idareleri ile aralarında asayiş, çalışma koşulları ve kurucu sözleşmeye riayet gibi konularda karşılıklı hak ve yükümlülükleri bulunmaktadır. Bununla birlikte, zaman içerisinde üniversitelerin yerel kiliselerden özerkleşmesi ve verilen eğitimin Hristiyanlık âleminin tamamında geçerliliğe sahip olması üniversite sayısının artmasına yol açtığı gibi Avrupa içinde bölgeler arası öğrenci dolaşımını da artırmıştır. Dolayısıyla, öğrencilerin buldukları şehirlerin iktisadi hayatına yaptıkları katkı nedeniyle şehir idareleri ile üniversiteler arasındaki ilişkiler ağırlıklı olarak üniversite kurumunun desteklenmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu desteğin önemli bir

boyutunu üniversitelere şehir idareleri ile prensler tarafından sağlanan maddi destekler oluşturmuştur (Timur, 2000).

Stephan Lay'ın değerlendirmesine göre, ortaçağ üniversitelerini kendinden önceki benzer eğitim kurumlarından ayıran en önemli özellik, sahip olduğu kurumsal özerklidir (Lay, 2004: 30). Yukarıda da işaret edildiği üzere bu özerklik, kilise ve krallık kurumu ile kurulan ilişkiler üzerinden temellenmektedir. Yerel kiliseler karşısında Papalığın desteğiyle elde edilen özerklik, eğitim-öğretim faaliyetinin işleyişi ile ilgilidir. Bu sayede yerel kiliseler, hocaların tayin edilmesinden diplomaların onaylanmasına kadar uzanan ve üniversite üzerinde vesayet benzeri bir yetkiye sahip olmalarına yol açan konumlarını kaybetmişlerdir. Buna karşılık üniversiteler, eğitim hizmetinin sunulmasına ilişkin yöntemlerin belirlenmesinde özerklik elde etmiştir. Krallık kurumuyla şehir idareleri üzerinden kurdukları ilişkilerde ise, lonca olmalarından kaynaklı ayrıcalıklar söz konusudur. Mesleki örgüt olarak loncalar ayrı bir hukuki varlık olarak tanınmaktadır. Üniversitelerin günümüzde de devlet tüzel kişiliği dışında ayrı bir tüzel kişilik olarak kabul edilmelerinin temelini, kuruluşlarındaki bu özellikte bulmak mümkündür. Bunun dışında üniversitenin şehir idareleri ile ilişkileri gündelik hayat pratikleri üzerinden gerçekleşmiş (Arslanoğlu, 2002: 6) ve yukarıda da işaret edildiği üzere ağırlıklı olarak üniversitenin desteklenmesi şeklini almıştır.

Netice itibarıyla, ortaçağ üniversitesinin akademik ve idari açıdan özerk bir kurum olduğunu ileri sürmek mümkündür. Ancak sahip olunan bu özerkliği içinde bulunulan koşullar çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Eğitim hizmetinin sunumuna ilişkin konularda yerel kiliselere karşı özerklik elde etmelerine karşın eğitim içeriğinin tespit edilmesinde Kilise hâlâ etkisini sürdürmektedir. Siyasi düzlemde merkezi iktidarın yokluğuna bağlı olarak yerleşen iktidar olgusu karşısında, lonca benzeri yapıların idari açıdan özerklik elde edebilmelerine imkân sağlayan bir zemin ortaya çıkmış ve bu sayede üniversiteler iç örgütlenme ve bu örgütün yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. İçinde bulunulan koşulların değişmesine bağlı olarak üniversite kurumu ve üniversite kurumunun diğer kurumlarla ilişkisi de değişmiş, buna bağlı olarak özerklik kavramının içeriğinde de dönüşüm yaşanmıştır.

Batıda Modern Üniversite

Batı Modern Üniversitesinin Üzerinde Yükseldiği Zemin: Kapitalizm ve Modern Devlet

Modern üniversite, kapitalizm adı verilen ekonomik ve siyasi örgütlenmenin ürünüdür. Üniversite kurumu aynı adı taşımakla birlikte ortada Ortaçağ üniversitesinden farklı bir kurum vardır ve bu farklılık "modern" nitelemesinde karşılığını bulmaktadır. Bu nitelemenin ve iki kurum arasındaki farklılıkların anlaşılabilmesi, kapitalizm hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirmektedir.

Kapitalizm feodalizmden farklı olarak kendi kendine yetme ilkesi temelinde işleyen kapalı bir ekonomik düzen yerine, önceliği pazar için üretim olan piyasa ekonomisi temelinde işlemektedir. Böylesi bir ekonomik düzenin toplumsal yapı açısından da önemli sonuçları olmuştur. Kapitalist ekonomik düzen açısından iş gücünün serbestisi olmazsa olmazların

başında gelmektedir. Bundan ötürü feodalizmden kapitalizme geçişte "emeğin özgürleşmesi" adı verilen bir süreç yaşanmıştır. Feodal dönemin toprağa bağlı ve hareket serbestisi kısıtlanmış köylüleri sürecin sonunda emeğini özgürce satma hakkına sahip işçilere dönüşmüştür. Bu dönüşüme eşlik eden bir diğer önemli gelişme ise, burjuvazinin aristokrasi ve Hristiyan din adamları karşısında toplumda öncülük rolünü üstlenmesidir. Burjuvazinin önce ekonomi alanında kendini gösteren üstünlüğü ardından siyaseti de içine alarak onu kapitalist düzenin ana aktörü haline getirmiştir.

Kapitalizmin siyasal örgütlenme şekli ulus-devlet olarak gerçekleşmiştir. Sınırları belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde egemenlik hakkına sahip olan ulus-devlet içerisinde yaşayan insanlar da aynı ulusun üyeleri olarak kabul edilmiştir. Kapitalizmin gelişmesine koşut olarak dünya devletler sistemi, ulus-devletlerden oluşan bir sistem halini almıştır. Ulus-devletin ortaya çıkışında kapitalist ekonomik düzenin gereksinimleri de önemli bir rol oynamıştır. Pazar için üretim yapılan bir ekonomik düzende üretilen malların satılabilmesi ve sermaye birikimindeki sürekliliğin sağlanabilmesi sağlıklı işleyen piyasaların varlığına bağlıdır. Ulus-devlet şeklinde örgütlenme, egemenlik altında bulundurulmuş toprak parçasının kapitalist ekonomik düzenin ihtiyaç duyduğu piyasanın mekânı, vatandaşlarının da bu piyasanın oyuncularını olarak konumlandırılmasına imkân vermektedir. Bu tarz devlet örgütlenmesinin ilk başarılı örneklerini İngiltere ve Fransa monarşileri vermiştir (Sander, 2002: 95).

Ulus-devlet şeklinde örgütlenme, devletin biçimsel boyutuna işaret etmektedir. Ulus-devlet şeklinde örgütlenen devlet ilgili yazında aynı zamanda modern devlet olarak da adlandırılmaktadır. Poggi'ye göre modern devlet, kendiliğinden büyüyerek gelişmiş bir yapı olmaktan çok yapay olarak oluşturulmuş bir yapıdır (Poggi, 2009: 116). Dolayısıyla bu tespit, kapitalizmin siyasal örgütlenmesi olarak modern ulus-devletin belli ihtiyaçlar temelinde şekillendirildiği tezini kuvvetlendirmektedir. Bu ihtiyaçların neler olduğu konusunda oldukça zengin bir külliyat bulunmaktadır. Devleti egemen sınıfların aracı olarak gören Marksizmden, toplum içindeki farklı çıkarların uzlaştırılması ihtiyacı üzerinden anlamlandırılan Pluralist yaklaşıma kadar uzanan bu konu üzerinde çalışmanın kapsamı içerisinde yer almaması nedeniyle durulmamıştır. Konumuz açısından asıl olarak modern devleti kendinden önceki devlet tiplerinden ayıran özellikler önem arz etmektedir.

Modern devleti kendinden önceki devlet tiplerinden ayıran başlıca özellik, merkezi bir devlet olmasıdır. Buradaki merkezi sıfatı ile devletin egemenliği altındaki toprak parçasının her zerresini kontrol altında bulundurma kabiliyeti anlatılmaktadır. Bunu sağlamak beraberinde önceki dönemlerden farklı olarak gelişmiş bir bürokrasi aygıtını gerektirmiştir. Bu yönüyle Poggi'ye göre modern devlet, "tüm dışlıları birbirine kenetlenen bir makine, aralarında eşgüdüm sağlanmış çok sayıda görevin hizmetindeki tek bir merkezden gelen bilgiyle harekete geçen ve o merkezce yönetilen bir makine gibi çalışmak üzere tasarlanmıştır (Poggi, 2009: 119)." Makineye benzetilen bu devleti diğerlerinden ayıran bir diğer özellik ise, iktidarın kaynağında yaşanan değişimdir. Devleti idare edenler artık iktidarlarını

ilahi bir kaynaktan değil, insan zihninin ürünü olan hukuktan almaktadır. İktidarın meşruiyet kaynağında yaşanan bu değişim Weber'e atfen, geleneksel otoriteden yasal-ussal otoriteye geçiş olarak kabul edilebilir.

Feodal dönemin yerelleşen iktidar olgusu karşısında modern devlet, iktidarın merkezileşmesini temsil etmektedir. Bu merkezileşmenin yol açtığı sonucu Wallerstein güzel bir örnekle açıklamaktadır. Ona göre, bu merkezileşme süreci sayesinde İsveç'in 2000 yılındaki başbakanı, tarihte mutlak iktidarın baş sembolü olarak kabul edilen Fransa Kralı XIV. Louis'den daha fazla iktidar sahibi olabilmıştır (Wallerstein, 2005: 72). Üniversite kurumunun da modern devletle olan ilişkisi ortaçağ dönemi ile kıyaslanamayacak ölçüde farklı bir üniversite modelinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Modern Üniversiteye Geçiş Süreci

Üniversite ortaya çıkışını takip eden yaklaşık üç yüz yıllık dönemde önemli bir değişikliğe uğramadan varlığını devam ettirmiştir. İngiliz üniversitelerinin tarihini araştıran Hugh Kearney bu durumu, "Oxford ve Cambridge, 1500 yılında aynı iki yüz yıl önceki toplumsal işlevlerini yerine getiriyorlardı. Kilise "intelligentsia (entelijansiya)"sının eğitimini sağlayacak araçları temin ediyorlardı. Bu entelijansiya, yerel ruhban sınıfından ayrılmış, kilise içi bir seçkin zümreydi; fakat aynı zamanda, aralarından kraliyet bürokrasisinin üyelerinin çoğu da çıkan devlet içi bir seçkin zümreydi" şeklinde tasvir etmiştir (Kearney, 1970: 15'den akt. Timur, 2000: 55). Timur, Kearney'in İngiliz üniversiteleri için yaptığı bu tespitin esas itibarıyla bütün Batı Avrupa üniversiteleri açısından geçerli olduğunu dile getirmiştir (Timur, 2000: 55).

Bu yapıda ilk önemli dönüşüm, ulus-devlet anlayışının doğuşuna kaynaklık eden mutlak monarşilerin kurulmasıyla yaşanmıştır. Bu süreçte üniversite kurumu iki önemli değişikliğe uğramıştır. Bunlardan birincisi, giderek artan bir şekilde siyasi otoritelerin kontrolü altına girmeleridir. Buna bağlı olarak, o zamana kadar daha çok kiliseye bağlı olan üniversiteler, artık devletin artan ihtiyaçlarına yanıt vermeye; devlete bilgili hukukçular ve ehliyetli memurlar yetiştirmeye başlamışlardır. Siyasi otoritenin kontrolü altına girmenin üniversite açısından sonucu, özerkliğin kaybedilmesi olmuştur. Bu süreçte yaşanan diğer değişiklik, mutlak monarşilerin kurulmasıyla birlikte gelişmeye başlayan ulusal bilince paralel olarak üniversitelerin de Avrupalı niteliğini kaybederek ulusal bir kimlik kazanmalarındır (Timur, 2000: 57-59). Gelinen noktada ortaçağ üniversitesini karakterize eden iki özelliğin, özerklik ile Avrupalılığın ortadan kalktığı ve üniversitenin devlete yönetici yetiştiren bir yüksek okul özelliği kazandığı görülmektedir. Bu tespit, modern üniversite modelinin üzerinde yükseldiği zeminin anlaşılması açısından önemlidir.

Ortaçağ üniversitesinden modern üniversiteye giden yolda üzerinde durulması gereken bir diğer önemli konu, üniversite kurumunun bu süreçte çevresinde yaşanan gelişmelere karşı takındığı tavidir. Avrupa coğrafyasında 15. yüzyılın sonlarından itibaren Batı medeniyetini dünyanın merkezi konumuna getirecek önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Bu gelişmelerin başında coğrafi keşifler gelmektedir. Bu keşifler sayesinde

eski dünya olarak adlandırılan bölgenin dışında yer alan başta Amerika kıtası olmak üzere birçok yeni bölge bulunmuştur. Bu bölgelerden elde edilen zenginlik Avrupa'ya taşınmış ve bu da sermaye birikimine zemin hazırlamıştır. Coğrafi keşifleri Rönesans ve Reform hareketleri izlemiştir. Kilisenin dünyevi iktidarı da kapsayan iktidar tekeli sarsılmış ve böylece özgür düşüncenin önündeki en büyük engel aşılmıştır.

Rönesans ve Reformun hazırladığı zemin üzerinde Batının Aydınlanma Çağı yükselmiştir. İnsan aklının mutlak üstünlüğünün kabulü Batı Aydınlanma Çağının ürünüdür ve bu sayede bilimsel devrimin önü açılmıştır. Newton mekaniğinin ortaya çıkışı ve akabinde yaşanan gelişmeler Sanayi Devrimini hazırlamıştır. Günümüz dünyasına uzanan etkileri bulunan bu gelişmelerin çoğunda üniversite kurumu yer almamıştır. Başka bir ifadeyle, bu gelişmelerin tamamına yakın bir kısmı üniversite kurumunun dışında ortaya çıkmış ve bu süreçte üniversitenin katkısı yok denecek kadar azdır (Lay, 2004: 42). Bu nedenledir ki Aydınlanma Çağı'nın ünlü düşünürleri üniversite kurumuna ciddi eleştiriler yöneltilmişlerdir. Aydınlanmanın önemli düşünürleri arasında yer alan Diderot, dönemin üniversitesini "rahip ya da papaz ya da hatip yetiştirmekten başka bir amacı bulunmuyor" sözleriyle eleştirmekte ve ona göre "gerçek bir üniversite... bir ulusun bütün çocuklarına fark gözetmeden kapılarını açan, evrensel bilimi kucaklayan yeni bir üniversite olmalıdır" (Rollin, 1748: 747,749,756,765'den akt. Timur, 2000: 63).

Diderot'un işaret ettiği yeni üniversitenin kurulması için zamanın ruhunu okuyamayan ve bu nedenle durağanlaşmış üniversite kurumuna devlet tarafından müdahale edilmesi gerekmiştir. Bu müdahaleler sonucunda, müdahalenin yapıldığı ülkenin içinde bulunduğu koşullar tarafından şekillendirilen dört farklı modern üniversite modeli tespit etmek mümkündür. Bunlar arasında "Humboldt Modeli" olarak da adlandırılan Alman Üniversite Modeli, modern üniversitenin kurucu atası olarak kabul edilmektedir.

Eğitim faaliyetinin yanı sıra araştırma faaliyetinin de üniversite bünyesine dâhil edilmesi ve her iki faaliyetinin de birbirini destekler tarzda ele alınması, modern üniversitenin ayırt edici özelliğidir. Wilhelm von Humboldt'un öncülüğünde 1810 yılında kurulan Berlin Üniversitesi de bu özellikleri taşıyan ilk modern üniversite örneğidir. Diğer modern üniversite modelleri de bu temel üzerine yükselmiştir. Başka bir ifadeyle, eğitim ve araştırma faaliyetinin birlikteliği konusunda modeller arasında bir ortaklık söz konusudur.

Modelleri birbirinden farklı kılan özellikler ise, yukarıda da işaret edildiği üzere her ülkenin kendine özgü koşulları tarafından belirlenmiştir. Her ne kadar ilgili yazında günümüzde modern üniversiteden girişimci üniversiteye doğru bir geçiş sürecinin yaşanmakta olduğuna ilişkin düşünceler gündeme getirilse de modern üniversite olgusunun varlığını sürdürdüğü yönünde genel bir kabul söz konusudur.

Alman Modern Üniversite Modeli

Almanya, İtalya ile beraber Avrupa'da ulus-devlet modeline diğer ülkelere nazaran geç bir tarihte 19. yüzyılın ikinci yarısında geçiş yapmıştır. Bunun öncesinde Almanya, çok sayıda

prenslükten oluşan ve bünyesinde merkezi iktidar odağı bulunmayan bir ülke konumundadır. Feodalizmin tam anlamıyla tasfiye edilmediğini gösteren bu tespit, modern üniversitenin kuruluş sürecinde etkili olan önemli bir faktöre işaret etmektedir. Bu faktör, merkezi iktidarın yokluğudur. Madame de Stael'e göre, bu durum Almanya'nın siyasal gücü için zararlı olsa da hayal gücünün ve dehanın girişeceği her türlü deneme için çok olumlu bir ortam yaratmıştır (Stael, 1821: 31'den akt. Timur, 2000: 67-68). Düşünce özgürlüğü açısından elverişli bir zeminin varlığına göndermede bulunan bu ortam, üniversite kurumuna ilişkin tartışmaların da serbestçe yapılabilmesini sağlamıştır. Bu kapsamda, modern üniversitenin kurucusu olarak kabul edilen Humboldt'u etkilemesi nedeniyle Kant'ın özerklik konusundaki düşünceleri konumuz açısından önemlidir. Kant, üniversite özerkliği için üniversite mensuplarının özgürlüğü bağlamında savunmuştur (Timur, 2000: 71). İnsan aklının mutlak üstünlüğünün kabul edildiği bir dönemde, önceliğin bunun önündeki engellerin kaldırılmasına verilmesi ve bu bağlamda özerklik kavramının da üniversite hocalarının serbestçe bilim yapma imkânları üzerinden değerlendirilmesi anlam kazanmaktadır. Nitekim bu özellik, Alman üniversite modelinin merkezinde yer almaktadır.

Üniversite kurumuna ilişkin yürütülen tartışmalarda Kantçı çizgiyi savunan Wilhelm von Humboldt, modern üniversitenin ilk örneği olarak kabul edilen Berlin Üniversitesi'nin kuruluşuna öncülük etmiştir. 1810 yılında kurulan Berlin Üniversitesi, döneminin diğer üniversitelere nazaran yeni bir modelin ilk temsilcisidir. Bu modeli karakterize eden özelliklerin başında üniversite kurumunun misyonunda yaşanan değişim gelmektedir. Buna göre, araştırma faaliyeti eğitim ile birlikte üniversite kurumunun misyonunun bir parçası haline gelmiştir. Bu değişimde Humboldt'un düşünceleri etkili olmuştur. Ona göre, "yüksek bilim kurumlarının özelliklerinden biri, bilimi daima henüz tamamen çözülmemiş bir problem olarak ele almak ve bunun sonucu olarak da bunları öğretirken araştırmayı hiç terk etmemektir (Jonasson, 2008: 40)." Bu düşünce ise, eğitim ve araştırma faaliyeti arasındaki tamamlayıcılık ilişkisinin kabulüne dayanmaktadır. Dolayısıyla, her ikisi de ayrılmaz bir bütün halinde üniversitenin misyonu olarak kabul edilmiştir.

Humboldt'a göre ideal üniversitenin amacı, insanın toplam bilgisinin araştırma yolu ile artırılmasıdır (Lay, 2004: 48). Bu ise, öğrenci ile hoca arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanmasını gerektirmiştir. Buna göre, ikisi arasında hocadan öğrenciye doğru işleyen tek taraflı bir ilişkinin yerini, etkileşim temelli bir ilişki almalıdır. Çünkü gerçek bilim ancak tecrübe ile heyecan arasındaki etkileşimden doğar (Lay, 2004: 48). Burada tecrübeyi öğretim üyeleri, heyecanı ise öğrenciler temsil etmektedir. Aralarındaki etkileşime dayalı ilişki ise, gerçek bilime ulaşılmasını sağlamaktadır. Bu ilişkinin kurulmasını sağlayan şey ise, modeli karakterize eden diğer özelliği ortaya çıkarmaktadır. Buna göre, üniversite kurumu tam anlamıyla akademik özgürlüğe sahip

olmalıdır. Akademik özgürlük, "Lehrfreiheit" ve "Lernfreiheit" olarak adlandırılan iki boyuta sahiptir. *Lehrfreiheit*, öğretim üyesinin araştırma yapacağı ve öğreteceği konuyu seçme özgürlüğü; *Lernfreiheit* ise, öğrencinin öğrenmek istediği şeyi seçme özgürlüğü olarak tanımlanmaktadır. İşte hoca ile öğrenciye tanınan karşılıklı bu özgürlük Lay'e göre, ikisi arasındaki paha biçilemez entelektüel ilişkinin kurulmasını sağlamaktadır (Lay, 2004: 48). Bu ilişkinin de üniversitenin amacına ulaşması açısından taşıdığı önem göz önünde bulundurulduğunda, "akademik" özgürlüğün modern üniversitenin vazgeçilmez bir niteliği olduğu anlaşılmaktadır.

Bu modelde özerklik kavramı da akademik özgürlük temelinde anlam kazanmakta ve üniversitenin akademik işleyişine başta devlet olmak üzere dışarıdan hiçbir şekilde müdahale edilmediği üniversite özerkliği için yeter sayılmaktadır. Dolayısıyla idari ve mali açıdan olası devlet müdahaleleri bu modele göre, üniversite özerkliğini zedeleyen faktörler olarak değerlendirilmemiştir. Bu ise, devletin yükseköğretim yönetiminde etkin bir aktör olması sonucunu beraberinde getirmiştir.

Fransız Modern Üniversite Modeli

Fransız Devrimi sonuçları itibarıyla sadece Fransa tarihi açısından değil, dünya tarihi açısından da dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. 1789 yılında gerçekleşen bu olayı, burjuvazinin toplumun diğer kesimleriyle birlikte aristokraziye karşı ayaklanması olarak değerlendirmek mümkündür. Bu ayaklanma sayesinde zihin yapısı ve kurumlarıyla ortaçağı temsil eden aristokrazi, modernleşmeyi temsil eden burjuvazi karşısında yenilgiye uğramış ve siyasi düzlemdeki ağırlığını kaybetmiştir. Devrim sonrasında eski dönemi temsil eden kurumların tamamına yönelik bir tasfiye başlatılmış ve bu tasfiyeden üniversite kurumu da nasibini almıştır. Cumhuriyeti ilan eden Konvansiyon üniversiteleri kaldırmıştır (Durkheim, 1918'den akt. Hirsch, 1998: 32).

Üniversitelerin ilgasını takip eden dönemde Fransa'da yükseköğretim yüksek okullar temelinde örgütlendirilmiş ve böylece Fransız yükseköğretim sisteminde günümüzde de ağırlığını koruyan "Grandes Ecoles (Büyük Okul)" geleneğinin temelleri atılmıştır. 1806 yılında ise, üniversite tekrar kurulmuştur (Timur, 2000 :65). Bu üniversite ile devrimin ilga ettiği üniversite arasında aynı ismi taşımalarından başka bir benzerlik bulunmamaktadır. Temel misyonu eğitim olarak tespit edilen ve bünyesinde araştırma işlevine yer verilmeyen "yeni üniversite"nin¹ karakteristik özellikleri Jonasson (2008: 49-50) tarafından, şöyle ifade edilmiştir:

- "Üniversite mesaisinin tamamını devletin ve ulusun ihtiyaçları için harcamalı; çevresiyle etkileşim içerisinde olmalıdır."
- "Bir eğitim kurumu olarak üniversite, öğrencilerine toplum içerisinde belli bir fonksiyonu üstlenilmeleri için gerekli yetenek ve becerileri kazandırmalıdır."

¹19. yüzyılın sonuna doğru araştırma faaliyeti üniversite bünyesine dâhil edilmiştir. Ancak başlangıçta yapılan bu ayırım, sadece araştırma faaliyetine özgülenmiş enstitülerin doğuşunu hazırlamış ve ortaya ikili bir yapı çıkmıştır. Fransa'da günümüzde üniversiteler dışında araştırma enstitüleri de araştırma alanında önemli bir aktör konumundadır.

- “Üniversiteler, üniversite kurumunun işlevleri ve aktiviteleri konusunda mesleki kavrayışa sahip devlet yöneticileri tarafından merkezi olarak idare edilmelidir.”

Bu bağlamda, üniversite kurumu devlet karşısında özerkliğini kaybetmiş ve tam anlamıyla devletin kontrolü altına girmiştir. Dolayısıyla, Fransa modelinin yükseköğretim yönetimi açısından en belirgin özelliğinin merkezîyetçilik olduğunu ileri sürmek mümkündür.

İngiliz Modern Üniversite Modeli

İngiltere sanayileşmesini diğer Avrupa ülkelerine kıyasla daha erken bir tarihte tamamlamıştır. Sanayileşmenin beraberinde getirdiği yeni toplumsal düzene geçiş ise, diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak belli bir uzlaşma içerisinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, ne Fransa'dakine benzer tarzda bir devrim süreci yaşanmış, ne de Almanya'da olduğu gibi güçlü bir devlet otoritesi ortaya çıkmıştır. Üniversite kurumunda yaşanan dönüşüm de genel eğilime uygun bir seyir izlemiştir.

İngiliz yükseköğretiminin amiral gemileri konumunda olan Oxford ve Cambridge 19. yüzyıla gelindiğinde değişen koşullara ayak uyduramadıkları gerekçesiyle eleştiri konusu haline gelmiştir. Bu duruma karşı ilk tepki, 1820'li yıllarda Anglikan Kilisesi'ne bağlı olmayan bir kolej kurulmasıyla gösterilmiştir. Bu adımın devamında ise, iki önemli gelişme yaşanmıştır. 1820'lerde kurulmaya başlanan kiliseye bağlı olmayan kolejler, 1836 yılında Londra Üniversitesi çatısı altında birleştirilmiştir. Diğer gelişme ise, 1851'de ilk örneğini Manchester'da bulan şehir (burjuva) üniversitelerinin kuruluşudur (Anderson, 2004: 193). Bu üniversitelerin kuruluşunda sanayicilerin önemli katkıları olmuş ve yüzyılın sonuna kadar sayıları giderek artmıştır. Oxford ve Cambridge üniversiteleri de yaşanan bu değişim sürecine ayak uydurarak 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde modern üniversite hüviyetini kazanmışlardır. Timur'a göre, Oxford ve Cambridge'de dönüşümün tedrici bir şekilde gerçekleşmesi, Almanya ve Fransa örneklerinin tersine her iki üniversitenin de devlete karşı özerkliklerini korumasını sağlamıştır (Timur, 2000: 75).

Modern üniversite kurumuna geçişin bir süreç halinde tedrici olarak gerçekleşmesi İngiliz modelinin belirgin özelliklerinin başında gelmektedir. Şehir üniversitelerinin kurulmaya başlaması ve bu üniversitelere gösterilen ilgi karşısında üniversite kurumu üzerine yapılan tartışmalarda Newman önemli bir isimdir. Newman'a göre üniversitelerin görevi, öğrencileri belli bir meslek için yetiştirmek değil, hayata hazırlamaktır (Jonasson, 2008: 51). Jonasson, Newman'ın düşüncelerinden hareketle İngiliz üniversite modelinin temel özelliklerini üç madde halinde saymıştır (Jonasson, 2008: 52):

- “Üniversite, eğitim için en uygun ortamı sağlamalı ve bunu da öğrenci ile hoca arasındaki yakın ilişkiyi temin ederek gerçekleştirmelidir.”
- “Üniversite, öğrencisine başarılı bir yaşam için gerekli olan eğitimi onun karakter ve zihin yapısına en uygun şekilde vermelidir.”

- “Üniversite, kurumun çıkarının ve ihtiyaçlarının ne olduğunu en iyi bilebilecek konumda olan akademisyenler tarafından yönetilmelidir.”

Newman, üniversite kurumuna diğer modellerden farklı bir misyon çizmiştir. Ona göre, üniversite ne Fransa'da olduğu gibi devlete ve topluma yararlı meslek erbabı insanlar ne de Almanya'da olduğu gibi ideal yurttaşlar yetiştirmelidir. Üniversite insanı hayata hazırlamalı ve başarılı olabilmesi için ihtiyaç duyduğu yetenekleri kazandırmalıdır (Jonasson, 2008). Buradan hareketle, üniversiteye çizilen misyonun odağında birey fikrinin yer aldığını ileri sürmek mümkündür.

Newman üniversitenin yönetimi konusunda da farklı düşünmekte ve idarenin üniversitenin kendi mensupları tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğini dile getirmektedir (Jonasson, 2008). Burada devlet müdahalesine karşı bir duruş görülmekte ve ortaçağ üniversitesinin özerkliğine benzer tarzda bir özerklik anlayışı ortaya konmaktadır. Ancak, İngiliz modelini Newman'ın düşünceleri üzerinden anlamaya çalışmak yanıltıcı olabilir. Yukarıda da işaret edildiği üzere şehir üniversitelerinin kurulmasıyla birlikte araştırma faaliyeti üniversite kurumunun misyonunun parçası haline gelmiş ve artan nitelikli insan gücü ihtiyacına bağlı olarak da üniversiteler programlarında uygulamalı eğitime yer vermeye başlamışlardır. Bu gelişmenin sonucu olarak yükseköğretimin kitleleşmesi devletin sürece dâhil olması sonucunu doğurmuştur. Bunun Almanya ve Fransa'dan farklı olarak belli bir uzlaşmanın ürünü olarak gerçekleşmesi ise modeli diğerlerinden farklı kılmıştır.

Netice itibarıyla, Alman ve Fransız modellerinde üniversiteye çizilen misyonu da bünyesinde barındıran ancak diğerlerinden farklı olarak daha özerk bir üniversite modeli ortaya çıkmıştır.

Amerikan Modern Üniversite Modeli

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin bulunduğu topraklarda ilk üniversiteler İngilizler tarafından kurulmuştur. ABD'nin bağımsızlığını ilan ettiği 1776 yılına kadar kurulan dokuz üniversitenin en önemli özelliği, gerek eğitim programları gerekse de örgütlenme açısından Oxbridge (Oxford ve Cambridge üniversiteleri kastedilmektedir) üniversiteleri modeli temelinde kurulmuş olmalarıdır (Lay, 2004: 57). Halefi oldukları üniversite geleneğinden devraldıkları mirasın doğal sonucu olarak bu üniversitelerin hükümet ile ilişkisi her zaman gergin olmuştur (Lay, 2004: 57). Özerklik ile hükümetin üniversiteler üzerinde daha fazla söz sahibi olmak istemesi arasında yaşanan bu gerginlik, 1819 yılında çıkarılan Dartmouth Kanunu ile doruk noktasına ulaşmış ancak Yüksek Mahkeme'nin verdiği karar neticesinde üniversitelerin özerkliği teminat altına alınmıştır (Lay, 2004: 57). Sanayileşme sürecinde yer alan ve ortaya çıkmakta olan yeni toplum düzeninin gerektirdiği ihtiyaçlara cevap vermeyen bu üniversitelere müdahale etme imkânı mahkeme kararıyla ortadan kalkan ABD hükümeti, politika değişikliğine gitmiştir.

Abraham Lincoln'un başkanlığı döneminde 1852 yılında çıkarılan Morrill Kanunu ile eyaletlere yeni üniversitelerin kurulması amacıyla geniş arazileri tahsis etme yetkisi verilmiştir (Lay, 2004: 57). Kuruluşunda ve yönetiminde eyaletlerin söz sahibi olduğu bu üniversiteler, “land-grand (toprak bağışi ile

kurulan)” üniversiteler olarak bilinmektedir. Bu üniversiteler ile birlikte sanayinin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi amacıyla uygulamalı eğitim üniversite bünyesine girmiş ve araştırma faaliyeti üniversite misyonunun bir parçası haline gelmiştir. Bu gelişmeye paralel olarak gündeme gelen bir diğer önemli gelişme ise, büyük sermayedarların üniversite kurmak için yüklü miktarlarda bağış yapmaları ve bu sayede birçok yeni üniversitenin kurulmasıdır. Chicago, John Hopkins ve Stanford üniversiteleri bu dönemde yüklü bağışlarla kurulan modern üniversitelerden bazılarıdır. Zaman içerisinde Oxbridge modeli temelinde kurulmuş olan eski üniversiteler de yaşanan dönüşüme ayak uydurmuş ve akademik ve idari açılardan modern üniversite hüviyeti kazanmışlardır.

Amerikan üniversite modelini Alman ve İngiliz üniversite modellerinin bir sentezi olarak yorumlayan Jonasson’a göre, bu modeli karakterize eden üç temel özellik bulunmaktadır (Jonasson, 2008: 54):

- “Üniversite kurumunun misyonunun bir parçası, ait olduğu topluma hizmet etmektir.”
- “Üniversite bünyesinde lisans ve lisansüstü eğitim arasında net bir ayırım yapılmalıdır.” (Lisans eğitimi konusunda Newman’ın, lisansüstü eğitim konusunda ise Humboldt’un düşünceleri etkili olmuştur. Dolayısıyla, lisans eğitiminin öğrencileri başarılı bir hayata hazırlama amacına yönelik olarak tasarlandığı; lisansüstü eğitimde ise araştırma işlevinin ön plana çıktığını ileri sürmek mümkündür.)
- “Üniversite, görev-yetki ve sorumluluk alanları birbirinden ayrılmış profesyonel yöneticiler ile akademisyenler tarafından yönetilmelidir.” (Profesyonel yöneticiler, üniversitenin bir işletme olarak organizasyonundan sorumlu olup, bu sorumluluğa uygun görev ve yetkilere sahiptir. Akademisyenler ise, akademik işleyişten ve araştırma faaliyetlerinin organize edilmesinden sorumludur.)

Neticede ortaya çıkan üniversite modelini diğerlerinden farklı kılan en belirgin özellik, üniversite yönetiminin profesyonel bir uğraş olarak kabul edilmesi ve buna bağlı olarak üniversite yönetiminde profesyonel yöneticilere yer verilmesidir.

Yeni Bir Üniversite Modeline Doğru: Girişimci Üniversite

1970’li yıllarda bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) alanında yaşanan gelişmelerin günümüze kadar uzanan süreçte çok önemli sonuçları olmuştur. Sanayi devriminin yol açtığı sonuçlarla kıyaslanan bu süreçte üretim tekniklerinde ve buna bağlı olarak üretim sürecinin örgütlenme tarzında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Üretim tekniklerinde yaşanan bu değişimi ve bu değişimin yol açtığı ekonomik, siyasal ve sosyal sonuçları anlamaya yönelik çabalar post-fordist yaklaşım başlığı altında toplanmaktadır (Yüksel, 2008: 29).

Post-fordist literatüre göre, üretim tekniklerinde yaşanan değişim ekonomide bilgi teknolojilerinin merkezi bir rol üstlenmesini, hizmet sektöründe istihdamın artmasını ve kitlesel seri üretim yerine değişen pazarların ihtiyaçlarına cevap verebilecek küçük ölçekli seri üretime geçişi, siyasal düzlemde ulus-devlet modelinin aşınması ve buna bağlı olarak ulus-üstü ve ulus-altı

yapıların etkinliğinin artması ile kimlik ve azınlık hakları temelli politikaların ortaya çıkışı ve toplumsal yapıda da işçi sınıfının görece gerilemesi, bireycilik fikrinin baskın hale gelmesi ve girişimcilik kültürünün yaygınlaşması ile nitelenmektedir (Yüksel, 2008: 29-30). Bu tespitlerden hareketle, kapitalizmin yeni bir aşamasına geçildiği/geçilmekte olduğu ve buna bağlı olarak yeni bir toplum düzeninin ortaya çıktığı/çıkmakta olduğu bu konuya kafa yoran sosyal bilimcilerin üzerinde ittifak ettikleri bir tespittir. Farklı bilim insanları bu değişimin yol açtığı yeni toplum düzenini farklı şekillerde adlandırmışlardır: Bilgi ekonomisi (Machlup), teknokratik çağ (Brzezinski), hizmet sınıfı toplumu (Dahrendorf), post-endüstriyel dönem (Bell), bilgi toplumu (Masuda, Giddens) bunların en bilinenleri arasında yer almaktadır (Yüksel, 2008: 10). Bu bağlamda, sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan toplum düzeninin üniversitesi olan modern üniversitenin, ortaya çıkan/çıkmakta olan yeni toplum düzenine bağlı olarak değişmesi gerektiği/değişeceği yönünde düşünceler ileri sürülerek yeni bir üniversite modeli olarak “girişimci üniversite” gündeme getirilmiştir.

Girişimci üniversite kavramı etrafında ilgili yazında yapılan çalışmaların ve yürütülen tartışmaların içeriği incelendiğinde, girişimci üniversite modelinin modern üniversite modeline kıyasla üniversite kurumunun misyonu, üniversite-devlet ve üniversite-sanayi arasındaki ilişkiler olmak üzere üç temel alanda farklılaştığı sonucuna ulaşılmaktadır (Magrath, 2000: 251-258; Kwiek, 2001: 27-38; Lazzeroni & Piccaluga, 2003: 38-48; Schulte, 2004: 187-191; Zaharia & Gibert, 2005: 31-40; Wissema, 2009).

Eğitim ve araştırma faaliyeti modern üniversitenin misyonunun iki temel bileşenidir. Girişimci üniversitenin misyonu ise, bu iki faaliyete ek olarak bilginin kullanımını da içermektedir (Wissema, 2009: 29). Wissema’ya göre, tipik bir modern üniversite sadece araştırma ve eğitim faaliyeti ile ilgilendir. Bu faaliyetler sonucunda üretilen bilginin uygulanması için herhangi bir çaba gösterilmez, bu alan başka kurumların girişimine bırakılmıştır (Wissema, 2009: 39). Girişimci üniversite ise, modern üniversitenin başkalarının girişimine terk ettiği bu alanı misyonun bir parçası haline getirmiştir. Buna göre, yeni modelde üniversite bilgi üretiminin yanı sıra ürettiği bilginin kullanımı konusunda da söz sahibi olacaktır.

Literatürde ve politika belgelerinde gündeme getirilen girişimci üniversite modeli henüz tam anlamıyla ortaya çıkmış değildir. Bu durum, girişimci üniversitenin özelliklerinin tespit ve tarif edilmesini zorlaştırmaktadır. Ancak literatürdeki değerlendirmeler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, girişimci üniversite modelinin ABD ve İngiltere’de bulunan ve üniversite sıralama sistemleri tarafından yapılan sıralamanın en üstünde yer alan dünyanın en iyi üniversiteleri temel alınarak geliştirildiği anlaşılmaktadır. Bu ise, girişimci üniversitenin üniversite-devlet ile üniversite-sanayi arasındaki ilişkileri konusunda çıkarımlarda bulunulmasına imkân vermektedir.

Wissema, bu üniversitelerin modern üniversitelere nazaran resmi mevzuata daha az bağımlı olacaklarını ve bazı örneklerde devlet örgütünden tamamen bağımsız hale gelebileceğini öngörmüştür (Wissema, 2009). Buradan hareketle, üniversite

ile devlet arasındaki ilişkinin, hiyerarşi ve vesayet ilişkileri ile açıklayamayacağımız oldukça amorf bir niteliğe sahip olacağını ileri sürmek mümkündür. 1970'lerden günümüze bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan ve yukarıda detaylandırılan gelişmeler geçmiş dönemlerden farklı olarak üniversite ile sanayi arasında daha yakın ilişkiler kurulması sonucunu doğurmuş ve işbirliği zemini sağlamak üzere bilim parkları, yenilik merkezleri, teknoloji geliştirme merkezleri, kuluçka merkezleri, teknoloji transfer ofisleri gibi çeşitli formlar altında somutluk kazanmıştır (Lazzeroni & Piccaluga, 2003: 38-39).

Modern üniversite hâlâ hâkimiyetini sürdürmekle birlikte üniversite kurumunun yapı taşlarında yaşanan değişim de inkâr edilemez bir gerçeklik halini almış durumdadır. Ortaçağ üniversitesinden modern üniversiteye geçiş sürecine benzer bir sürecin yaşandığı günümüzde girişimci üniversite modeli hakkında yapılan açıklamalar, yükseköğretim sisteminde yapılması muhtemel reform çalışmalarında dikkate alınması gerekli önemli bir konu olarak değerlendirilmektedir.

SONUÇ

Feodalitenin hâkim olduğu ortaçağ koşullarında doğan üniversite kurumu, üretim biçiminde yaşanan değişimlere bağlı olarak ortaya çıkan her yeni toplum düzeninde farklı bir hüviyet kazanmıştır. Batı Ortaçağ üniversitesinin temel misyonu, eğitim olarak belirlenmiştir. Buna uygun olarak uzunca bir süre din adamı ve üst düzey devlet görevlisi yetiştirmek, üniversitenin tek uğraşı olmuştur. Bu süreç içerisinde çevresinde yaşanan ve günümüze kadar yansımaları olan bilimsel devrim ve Batı aydınlanma çağı olarak adlandırılan gelişmelerin dışında kalmıştır.

Üniversite kurumunun yeni düzene ayak uydurması dışarıdan bir müdahale ile gerçekleşmiştir. Kapitalizmin siyasi düzlemdeki yansıması olan modern ulus-devlet, üniversite kurumuna müdahale ederek modern üniversite kurumuna geçişi sağlamıştır. Humboldt'un öncülüğünü üstlendiği modern üniversitenin misyonuna eğitim faaliyetinin yanı sıra araştırma faaliyeti de eklenmiştir. Eğitim ve araştırma faaliyeti, bir bütünün iki parçası misali birbirini tamamlayan bir tarzda ele alınmıştır. Yaşadığı dönüşümle birlikte bilimsel uğraşın merkezi haline gelen üniversitede eğitim ve araştırma faaliyeti birbirini destekleyecek şekilde yürütülmüştür.

1970'li yıllardan itibaren teknoloji alanında yaşanan gelişmelerin üretim biçiminde yol açtığı değişiklikten hareketle yeni bir toplum düzenine geçişin arifesinde olduğumuzu ileri süren düşüncülere göre, üniversite kurumunu bu sürecin dışında değerlendirmemiz mümkün değildir. Bu süreçte girişimci üniversite adı verilen yeni üniversite modelinin doğum sancıları yaşanmaktadır. Yeni üniversitenin eskisinden en önemli farkı, misyon farklılaşmasında kendini göstermektedir. Girişimci üniversite, eğitim ve araştırma faaliyetinin yanı sıra bu faaliyetin sonucunda üretilen bilginin kullanımına ilgi gösteren bir üniversite olarak ortaya çıkmaktadır. Üniversite kurumunun misyonunda gündeme gelen her farklılaşma aynı zamanda farklı yönetim yapılarına da işaret etmektedir.

Üç üniversite modelinin yönetim olgusu bağlamında incelenmesi, yükseköğretim yönetimi açısından kilit bir kavramı ortaya çıkarmıştır; özerklik. Her üniversite modelinde özerklik kavramı farklı bir içerikle karşımıza çıkmakta ve bu satırların yazarına göre, özerklik kavramı bağlamında yaşanan değişim, üniversite kurumunun misyonunda yaşanan farklılaşma ile birlikte ele alındığında, yükseköğretim yönetiminde yaşanan dönüşümü açıklama kudretine sahiptir. Bir mesleki örgüt olarak lonca şeklinde örgütlenen Batı ortaçağ üniversitesi, yerel dini ve dünyevi iktidarın müdahalelerine karşı Papalık kurumuna dayanmış ve böylece yerel iktidar odakları karşısında özerklik elde etmiştir. Bu özerkliği dönemin koşulları içerisinde bir loncanın sahip olabileceği özerklik çerçevesinde ele almak gerekmektedir. Mali açıdan yerel yöneticilerin desteğine muhtaç olan üniversite kurumunun yürütmekte olduğu eğitim faaliyeti üzerinde kilisenin üstlendiği baskın rol göz ardı edilemez. Bununla birlikte, ortaçağ üniversitesinin diğer üniversite modellerine bıraktığı en önemli miras, ayrı bir hukuki varlık olarak sahip olduğu kurumsal özerkliktir. Moderniteyle birlikte özerklik kavramının içeriğinde de önemli değişiklikler yaşanmıştır. Özerklik; bilimsel özerklik, idari özerklik ve mali özerklik olmak üzere üç alt bileşenden oluşan bir kavram olarak algılanmaya başlanmıştır. Bilimsel özerklik başka bir ifadeyle, öğretim üyesinin araştırma yapacağı ve öğreteceği konuyu seçme özgürlüğü olarak tanımlanan "*lehrefreiheit*" ile öğrencinin öğrenmek istediği şeyi seçme özgürlüğü olarak tanımlanan "*lernfreiheit*", modern üniversitenin kurucu ögesi olarak kabul edilmiştir. İdari ve mali özerklik boyutu ise, her ülkenin modernleşme sürecinin niteliğiyle yakından bağlantılı bir gelişme göstermiştir. İngiltere ve ABD gibi modernleşmenin belli bir uzlaşma çerçevesinde gerçekleştiği ülkelerde, üniversiteler kendi kendini yöneten ayrı hukuki varlıklar olarak kabul edilmiş ve bundan ötürü oldukça geniş idari ve mali özerkliğe sahip olmuşlardır. Fransa gibi modernleşmenin tepeden inmece tarzda yürütüldüğü bir ülkede ise, yükseköğretim yönetimi doğrudan merkezi yönetimin kontrolü altına alınmıştır. Almanya'da da Fransa'dakine benzer tarzda eyalet düzeyinde yükseköğretim yönetiminde eyaletler baskın bir konum elde etmişlerdir. Üniversitelerin idari ve mali yönetimi eyalet yönetimleri tarafından atanan yöneticilere havale edilmiştir. Bu değerlendirmenin sonunda ortaya çıkan olguyu şu şekilde ifade etmek mümkündür; her ülkenin yükseköğretim yönetimi o ülkede yaşanan modernleşme sürecinin niteliğiyle bağlantılı olarak birbirinden farklı özelliklere sahip olmuştur. Ancak günümüzde tek tipleşme yolunda önemli bir eğilimin varlığından bahsetmek mümkündür.

Girişimci üniversite modeli, rekabete dayalı bir yükseköğretim sistemi temelinde yükselmektedir. Rekabet olgusunun özerklik kavramının içeriğinde yol açtığı dönüşüm neticesinde üniversite özerkliği, üniversitelerin ulusal ve uluslararası arenada birbirleriyle rekabet etmelerini sağlayan bir mekanizma olarak ele alınmaktadır. Bu bakış açısı, devlete karşı daha özerk ve şirket mantığı ile yönetilen bir üniversite modeli ortaya koymaktadır. Son yıllarda başta Avrupa Birliği (AB) ülkeleri olmak üzere yükseköğretim sistemini reforme eden ülkelerin yaptıkları düzenlemelerde bu bakış açısının etkileri görülmektedir.

Yükseköğretim reformlarının yönetim olgusu açısından yansımaları, günümüz yükseköğretim yönetiminde Amerikan modelinin hâkim eğilim haline geldiği şeklinde yorumlanabilir. Amerikan modeli, rol model haline gelmiş olsa da modeller arasındaki farklılıklar azalmakla birlikte varlığını korumaktadır.

KAYNAKLAR

- Ağaoğulları M. A., & Köker, L. (2001), İmparatorluktan *tanrı devletine*. Ankara: İmge Yayınları.
- Anderson P. (1978). *Passages from antiquity to feudalism*, London: Verso
- Arslanoğlu R. (2002). Küreselleşme ve devlet. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 1-12.
- Gibert E., & Sorin Z. (2005). The entrepreneurial university in the knowledge society. *Higher Education in Europe*, 30(1), 31-40.
- Hirsch E. E. (1998). *Dünya üniversiteleri ve Türkiye’de üniversitelerin gelişmesi. Cilt- 1* (2. Baskı). (pp. 25-48). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları. Retrieved from <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/847.pdf>
- Jonasson J. T. (2008). *Inventing tomorrow’s university*. Italy: Bononia University Press.
- Kearney H. (1970). *Scholars and gentlemen: universities and society in pre-industrial Britain 1500-1700*. USA: Cornell University Press.
- Kramer, S. N. (1975). *Sumerian culture and society: the cuneiform and their cultural significance*. USA: Benjamin-Cummings Publishing Company.
- Kwiek M. (2001). Globalization and Higher Education. *Higher Education in Europe*, 26(1), 27-38.
- Lay S. (2004). *The interpretation of the Magna Charta Universitatum and its principles*. Italy: Bononia University Press.
- Lazzeroni M., & Andrea P. (2003). Towards the entrepreneurial university. *Local Economy*, 18(1), 38-48.
- Magrath P. (2000), Globalization and its effects on higher education beyond the nation-state, *Higher Education in Europe*, 25(2), 251-258.
- Menteş A. (2000), *Yeniversite*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Poggi G. (1978). *The development of the modern state*. London: Hutchinson University Library.
- Poggi G. (2009). *Modern Devletin Gelişimi*. (Çev. Kut Ş., & Toprak B.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sander O. (2002). *Siyasi tarih: İlk çağlardan 1918’e*. Ankara: İmge Yayınları.
- Schulte P. (2004). The Entrepreneurial University: a strategy for institutional development. *Higher Education in Europe*, 29(2), 187-191.
- Timur T. (2000). *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*. Ankara: İmge Yayınları.
- Verger C. (2003). *Üniversitelerin tarihi*. (Çev. Yerguz İ.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Wallerstein I. (2005). *Dünya sistemleri analizi, Bir giriş*. (Çev. Abadoğlu E., & Ersoy N.) İstanbul: Aram Yayınları.
- Wissema J. G. (2009). *Üçüncü kuşak üniversitelere doğru*. (Çev. Devrim N., & Belge T.). İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Yüksel Y. (2008). *Esnek kapitalizm ve maddi olmayan emek üreticileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.